

Evropsko povezovanje in Covid-19

Igor Senčar*

POVZETEK

Kriza zaradi Covid-19 predstavlja izziv za evropsko povezovanje in njegov specifični red. Na preizkušnji so skupno razumevanje, vrednotenje, pa tudi voditeljske sposobnosti. Na preizkušnji je tudi koherentnost Evropske unije, tisto, kar jo povezuje. To pa so vezi pripadnosti, medsebojne odgovornosti in solidarnosti. V prispevku so analizirani protikrizni ukrepi unije. Izpostavljena je vrnitev politike ter poudarjeni pomen suverenih pristojnosti nacionalne države kot zaščitnice družbe. Oboje ima ključni pomen pri nujni mobilizaciji virov, potrebnih za protikrizno ukrepanje. Prišlo je do suspenza nekaterih obstoječih norm in pravil. Izpostavljen je izziv, ki ga za Evropsko unijo predstavlja nasprotje med globalizacijo in njenimi načeli odprtosti in soodvisnosti na eni strani in na drugi prioriteta geopolitike, ki izpostavlja strateško avtonomijo. Prispevek na koncu analizira temeljno izkušnjo prvenstvenosti primarnih družbenih vezi in vzajemnosti kot morebitno podlago trdnjega koncepta skupnega dobrega ter odpornejše politične solidarnosti.

Ključne besede: Covid-19; družbene vezi; evropsko povezovanje; koronaobveznice; liberalni red; medsebojna odgovornost; mobilizacija virov; pripadnost; solidarnost; strateška avtonomija; subsidiarnost; suverene pristojnosti.

* Doktor znanosti s področja mednarodnih in diplomatskih študij (Nova univerza, Fakulteta za državne in evropske študije) / docent za področje Mednarodni politični, ekonomski in poslovni odnosi / Državni sekretar v kabinetu predsednika vlade Republike Slovenije / Stališča, izražena v prispevku, niso nujno stališča institucije, kjer je avtor zaposlen. Ta prispevek je bil pripravljen v okviru raziskovalnega projekta ARRS, z naslovom Integralna teorija prihodnosti Evropske unije št. J5-1791 (A).

European Integration and Covid-19

ABSTRACT

The Covid-19 crisis poses a challenge to European integration and its specific order. Common understanding, evaluation, and leadership are put to the test as well as the coherence of the European Union and what unites it, which are the bonds of belonging, mutual responsibility, and solidarity. The article analyzes anti-crisis measures. The return of politics is emphasized, as well as the importance of the sovereign powers of the nation state as a protector of society. Both are crucial for the urgent mobilization of the resources needed for anti-crisis action, which has resulted in the suspension of some existing norms and rules. Such a situation presents a challenge for the European Union; this challenge is defined by the contrast between globalization and its principles of openness and interdependence on the one hand, and geopolitical priorities, which foreground strategic autonomy on the other. Finally, the paper analyzes the fundamental experience of the primacy of primary social ties and reciprocity as a possible basis for a stronger concept of the common good and more resilient political solidarity.

Keywords: Covid-19; social ties; European integration; corona-bonds; liberal order; mutual responsibility; resource mobilization; belonging; solidarity; strategic autonomy; subsidiarity; sovereign powers.

Uvod

Kriza kot nenadna, nepričakovana sprememba z velikim negativnim učinkom, ki v stanju negotovosti ter nepopolnih in nezadostnih informacij, ki bi omogočale natančno objektivno podobo dejanskega stanja in predvidevanje njegovega verjetnega razvoja in trajanja, zahteva hitro ukrepanje za preprečitev nadaljnjih negativnih posledic, ker so sicer nevarno ogrožene pomembne dobrine oziroma vrednote. Za skupnost predstavlja preizkus skupnega razumevanja, vrednotenja, pa tudi test voditeljskih sposobnosti njenega političnega vodstva - hitrega odzivanja, pravočasnega odločanja in učinkovitega ukrepanja ob soočanju s sistemskim

tveganjem. Protikrizno ukrepanje zahteva mobilizacijo potrebnih virov in njihovo usmeritev (torej gre tudi za njihovo redistribucijo) v kritična področja šibkosti in ogroženosti ter v utrjevanje odpornosti. Za to pa je potrebno predhodno ovrednotenje oziroma razločevanje med tem, kar je nujno potrebno in prednostno za kar najučinkovitejše soočanje s krizo, in vsem ostalim. V središču je torej vprašanje skupnega dobrega in temu primernega ravnanja.

Zmogljivost skupnosti, njena organiziranost in kvaliteta njenih virov so v kriznih razmerah izjemnega pomena. Na preizkušnji je tudi njena koherentnost, tisto, kar jo povezuje. To pa so vezi pripadnosti, medsebojne odgovornosti, solidarnostne vezi. Zato takšne krizne situacije predstavljajo tudi preizkus solidarnosti, ki presega njeno v skupnosti že uveljavljeno in institucionalizirano obliko, saj zahteva odziv na nepričakovani razvoj. Pri tem solidarnost ni le vezivo skupnosti, ampak naj bi bila tudi temeljna lastnost, kvaliteta njenega protikriznega delovanja.

Koronavirusna bolezen je zaradi pandemičnih razsežnosti in posledic na številnih področjih - od zdravstvenega, ekonomskega, socialnega, psihosocialnega, političnega pa vse do varnostnega in geopolitičnega - prvi res univerzalni dogodek po koncu druge svetovne vojne.¹ Kot taka predstavlja preizkušnjo za vsako politično skupnost. Predmet pričujočega teksta je izziv, ki ga predstavlja za evropsko povezovanje in njegov specifični red z osredotočenjem na ključne protikrizne ukrepe in na vprašanje kohezivnosti in odpornosti te meddržavne, nadnacionalne in tudi transnacionalne skupnosti.

Vrnitev politike in izpostavljene suverene pristojnosti države

Prvi odzivi v Evropski uniji (odslej EU) na nenadno širitev koronavirusne bolezni niso bile odločitve na nadnacionalni, EU ravni, pač pa na nacionalnih, pa tudi subnacionalnih ravneh. Šlo je za odločitve za zaščito javnega zdravja, ki so bile po naravi v bistvu omejevalni javno-zdravstveni ukrepi. V ospredju so bile omejitve in tudi prepovedi gibanja ter medosebnih stikov, da bi se kar najhitreje zmanjšal in po možnosti prekinil prenos bo-

¹ Lo, 2020, str. 2.

lezni. To so bili eminentno politične odločitve in ukrepi, ki so se naslanjali tudi na možnost prisile, ki je v pristojnosti izvršnih oblasti na nacionalni in subnacionalni ravni. Na področju javnega zdravja EU nima velikih pristojnosti, lahko le podpira in dopolnjuje delovanje držav članic.² Evropska komisija je sicer kmalu po tem, ko je Svetovna zdravstvena organizacija razglasila pandemijo, začela s prizadevanjem kar najbolje koordinirati omejevalne ukrepe držav članic, da le-ti ne bi preveč okrnili skupnih javnih dobrin, zlasti prostega pretoka blaga. A očitno je bilo, kako je v krizni situaciji v ospredje stopila moč nacionalnih oblasti, suverena moč nacionalne države in njeno primarno poslanstvo: varovati, zaščititi njene državljane. Kmalu so sledili še izjemni fiskalni ukrepi za blaženje ekonomskih učinkov pandemije in omejevalnih ukrepov, ki so na neki način »zamrznili« precejšen del gospodarskih dejavnosti,³ zlasti na tistem področju, ki temelji na medosebnih stikih, to je predvsem na področju storitev. Javne oblasti so sprejemale različne sheme financiranja nadomestila za plače na delovnih mestih, katerih delovanje je bilo »zamrznjeno«,⁴ prišlo je do odlaganja ali tudi zmanjševanja davčnih obveznosti, do različnih jamstvenih shem in spodbujevalnih ukrepov.⁵ Nemška vlada je celo začasno suspendirala ustavno določbo izravnane proračuna.⁶ Mobilizacija nacionalnih finančnih virov je bila torej hitra in nadvse obsežna in je odražala dejstvo izvrševanja suverenih pristojnosti nacionalne države.

² Pogodba o delovanju Evropske unije (odslej PDEU), 168. člen.

³ »Zamrznitev« in uvajanje socialne distance sta v drugem četrtletju v Evropi 2020 povzročili realni padec BDP v obsegu 40 % glede enako četrtletje leto poprej, kar je trikrat hujši upad kot v obdobju globalne finančne krize. Regional Economic Outlook ..., 2020, str. 2.

⁴ Po oceni Mednarodnega denarnega sklada so tako rešile vsaj 54 milijonov delovnih mest. *Ibid.*, str. vii.

⁵ Le vrednost ukrepov v Nemčiji, Franciji in Italiji je na področju neposrednih fiskalnih ukrepov (kot npr. financiranje plač zaposlenih) znašala prek 418 milijard evrov, na področju odloženih obveznosti 963 milijard evrov in 1,8 trilijona evrov likvidnostne pomoči (kot posojilne linije in jamstva). Bergsen *et al.*, 2020, str. 2. V EU je 25 držav članic sprejelo več kot tisoč ukrepov v vrednosti 3 trilijone evrov oz. 20 % BDP, v smislu izdatkov je bilo namenjenih 6 % BDP, v smislu opuščenih javnofinančnih prihodkov 1 % BDP, jamstva so znašala 11 % BDP, posojila 2 % BDP in odložene davčne obveznosti 1 % BDP; pomoč podjetjem je znašala 17 % BDP, gospodinjstvom 2 % BDP, javnemu sektorju 1 % BDP. V Sloveniji je fiskalni stimulus znašal 5,8 % BDP, likvidnostna podpora pa 7,2 %; jamstva so obsegala 6,4 % BDP, podpora prihodkom 1,6 % BDP, posojila 0,6 % BDP in podpora zaposlenosti 2,8 % BDP. European Fiscal Monitor ..., 2020, str. 5 in 24–25.

⁶ V letu 2009 je Nemčija sprejela ustavno določbo, ki nalaga izravnani proračun (*Schuldenbremse*). Posledice te ustavne določbe so bile za politično ekonomijo v Ekonomski in monetarni uniji (odslej EMU) enormne, saj določba oži manevrski prostor ekonomske politike v Nemčiji, onemogoča, da bi Nemčija s povišanim domačim povpraševanjem dodatno spodbuja agregatno povpraševanje v evrskem območju, poleg tega pa je navdihnila politično ekonomijo EMU v obdobju soočanja z dolžniško krizo v obdobju 2010–2012 in njeno postkrizno preventivno regulativo.

Ta izjemna kriza pa je v EU tudi na skupni ravni sprožila odzive, ki so se še pred tem zdeli skorajda nemogoči. Hitro je reagirala ECB z izjemnimi likvidnostnimi ukrepi in ukrepi za stabilizacijo trga državnih obveznic - poleg nakupov v višini 120 milijard evrov, ki so bili napovedani 12. marca ob razglasitvi pandemije, je 18. marca sprejela izredni program nakupa vrednostnih papirjev zaradi pandemije (750 milijard evrov), ki je bil v juniju povečan do višine 1350 milijard evrov in ki bo ostal veljaven, dokler ne bo ocenila, da je kriza zaradi koronavirusa končana.⁷ Evropska komisija je aktivirala instrument nujne pomoči iz proračuna EU s transferi za okrepitev zdravstvenih sistemov in predložila naložbeno pobudo, da bi državam članicam zagotovila takojšnjo likvidnost in vanjo vključila neporabljena sredstva kohezijske politike ter sprostila fleksibilnost njenih pravil, da bi se sredstva lahko kar najhitreje preusmerilo v financiranje ukrepov za spopadanje s posledicami Covid-19. Okrepljena je bila aktivnost Evropske investicijske banke z jamstvenim sklado za podpro financiranja močno prizadetih malih in srednje velikih podjetij. Vsi sprejeti fiskalni ukrepi so glede na analize Mednarodnega denarnega sklada omilili upad proizvodnje za 4 %.⁸

Komisija je tudi sprejela začasni okvir sproščenih pravil za državne pomoči, ki je olajšal subvencioniranje ključnih podjetij. Tako je bilo odobrenih 2 trilijona evrov državnih pomoči. Pri tem se je izkazalo precejšnje nesorazmerje moči: več kot polovica te vsote predstavljajo državne pomoči v Nemčiji.⁹ Različen obseg virov, s katerimi so razpolagale posamezne države članice, je v kriznih razmerah, ki so zahtevale olajšanje pravil za državne pomoči, pomenil tudi bolj neenake pogoje za podjetja na enotnem trgu; tista, ki lahko računajo na izdatnejšo državno pomoč, lahko izboljšajo svojo konkurenčno prednost pred tekmeci. *Status quo* se rahlja in moč med državami članicami in dejavniki na enotnem trgu se prerazporeja, kar botruje novim napetostim.

Pri vprašanju skupnega protikriznega ukrepanja v EU je torej treba upoštevati tudi raznolikost interesov med državami članicami, v kriznih razmerah pa poleg njihove različne zmogljivosti tudi

⁷ Poleg tega je ECB ohranila ključne obrestne mere na zgodovinsko nizki ravni, olajšala izposojanje bankam, omogočila refinanciranje posojil bankam po ugodnih obrestnih merah in z omilitvijo zahtevanega obsega sredstev oziroma »kapitala«, ki ga morajo banke imeti kot blažilnik za hude čase, povečala njihovo posojilno sposobnost.

⁸ Ocena Mednarodnega denarnega sklada. Regional Economic Outlook..., 2020, str. 7.

⁹ *Ibid.*

njihovo različno ranljivost in asimetrične učinke krize. Ta raznolikost, ki se odraža na političnem, ekonomskem in socialnem področju, otežuje učinkovito skupinsko ukrepanje. Epidemija, ki se je širila po Evropi, je najprej hudo prizadela Italijo in skorajda zlomila njen zdravstveni sistem, kmalu za tem pa je s podobno močjo prizadela Španijo. Obe sta se znašli tudi pod hudim pritiskom ekonomskih posledic zaradi nujnih korenitih javnozdravstvenih ukrepov. Omenjeni ukrepi ECB so ta pritisk olajšali, vendar pa monetarni ukrepi niso zadoščali; jedro problema ni bilo v finančnem sistemu kot v letu 2008, ampak v nenadni ustavitvi velikega dela gospodarskih dejavnosti in v prekinitvi dobavnih verig, zlasti proizvodnje. Jasno je bilo, da bodo tako za kratkoročne urgentne javnozdravstvene potrebe kot tudi za blaženje gospodarskih posledic epidemije za podjetja in gospodinjstva ter za okrevanje po njenem koncu potrebna izjemna finančna sredstva, ogromni fiskalni viri. Vzniknile so jasne razlike v ključnih političnoekonomskih pristopih znotraj območja in zopet se je izkristalizirala ločnica med »varčnim« severom in »ranljivim in zadolženim« jugom.¹⁰ Pri tem je postalo očitno, kako po veliki krizi evrskega območja (2010–2012) še vedno ni udejanjen cilj strateške agende sedaj že minulega zakonodajnega cikla (2014–2019), namreč »/.../ oblikovanje ekonomske in monetarne unije, ki bo trdnější in odpornejši dejavnik stabilnosti in rasti /.../ z odločnejšim upravljanjem euroobmočja in intenzivnejšim usklajevanjem gospodarskih politik, približevanjem [op. v smislu ekonomske konvergence] in solidarnostjo ob hkratnem spoštovanju integritete notranjega trga«.¹¹

Soočanje z ekonomskimi posledicami krize Covid-19 je izpostavilo tudi neprimernost temeljne filozofije protikriznih mehanizmov, ki so bili razviti v času krize v evrskem območju (2010–2012), za spopad s krizo eksterne izvora. Ti mehanizmi so namreč temeljili na pogojevanju solidarnosti ob predpostavki, da je vzrok krize v neodgovorni fiskalni politiki prizadete članice. Jasno je bilo, da bo kriza zaradi epidemije prizadela vse države članice, da bo imela izjemno globoke vsestranske posledice. Vendar pa so bili glede na temeljne ekonomsko-socialne parametre položaji držav članic, ko je epidemija zajela EU, zelo različni (denimo sto-

¹⁰ Ob koncu leta 2019 je javni dolg Nemčije znašal 59 % BDP, Nizozemske 49 % BDP, Italije 136 % in Španije 97 %. Jones, 2020, e-vir. Glej tudi Tooze, 2020, e-vir.

¹¹ Zasedanje Evropskega sveta, EUCO 79/14, ST 79 2014 INIT, priloga I, Strateška agenda za unijo v času sprememb, str. 16.

pnja zadolženosti in brezposelnosti). Zato je bilo tudi očitno, da bodo nekatere še posebno močno prizadete in da bo tudi zaradi različnega fiskalnega manevrskega prostora za financiranje protikriznih ukrepov in investicij okrevanje držav članic asimetrično. Za evrsko območje se je zopet zastavilo vprašanje njegove vzdržnosti in celovitosti. Iz reakcij njegovih najbolj prizadetih članic je bilo tudi takoj razvidno, da za učinkovito soočanje s posledicami te krize ne gre izhajati iz osredotočenosti na problematiko moralnega tveganja, ampak iz močnejše vzajemnosti. Tako je predsednica ECB, Christine Lagarde, 24.3. predlagala enkratno skupno zadolžitev v obliki izdaje evroobveznic oz. koronaobveznic, dan kasneje pa so šefi držav oz. vlad devetih članic evrskega območja - Belgije, Francije, Italije, Luksemburga, Španije, Portugalske, Grčije, Slovenije in Irske - na predsednika Evropskega sveta naslovili pismo s predlogom za vzpostavitev skupnega dolžniškega instrumenta. Ideji so nasprotovale Nemčija, Nizozemska, Avstrija, Finska in Estonija, češ da naj članice, ki so v stiski, zaprosijo za pomoč iz Evropskega mehanizma za stabilnost (odslej EMS), razvitega v času krize 2010–2012.

Po težavnih pogajanjih je evroskupina¹² praktično odpravila pogojevanje pri uporabi sredstev EMS za članice, ki bi se zatekle k tovrstni pomoči za soočanje s stroški posledic krize, Svet EU pa je potrdil predlog Komisije za aktiviranje splošne odstopne klavzule od Pakta za stabilnost in rast,¹³ da se je omogočila največja možna prožnost proračunskih pravil. V aprilu so voditelji EU sprejeli paket pomoči v vrednosti 540 milijard evrov.¹⁴ Vendar pa je bilo očitno, da tako obseg kot tudi narava teh instrumentov (povratna sredstva in jamstva) ne bosta zadoščala za učinkovit spoprijem z ekonomskimi posledicami epidemije. Na evroskupini je bil sprejet dogovor, da bo potrebno vzpostaviti sklad za okrevanje, ki bi bil povezan s proračunom EU (oz. večletnim finančnim okvirom,

¹² Finančni ministri članic evrskega območja.

¹³ Preventivna pravila pakta za stabilnost in rast preprečujejo, da bi fiskalne politike skrenile v napačno smer, korektivna pravila so namenjena odpravi presežnega javnofinančnega primanjkljaja in previsokega javnega dolga. S tem naj bi se zagotovilo, da nominalni primanjkljaj držav članic ne bi presegel mejne vrednosti v višini 3 % BDP in da bi se delež javnega dolga v močno zadolženih državah članicah lahko v razumnem času približal mejni vrednosti v višini 60 % BDP (PEU, Protokol o postopku v zvezi s čezmernim primanjkljajem).

¹⁴ Vzpostavljen je bil začasni instrument za zmanjšanje tveganj nezaposlenosti v izrednih razmerah, ki temelji na ugodnih posojilih do skupne višine 100 milijard evrov, EIB je vzpostavila panevropski jamstveni sklad, ki omogoča podpro v višini do 200 milijard evrov za financiranje podjetij in vzpostavljena je bila previdnostna posojilna linija v EMS za zdravstvene stroške zaradi Covid-19 v skupni višini do 240 milijard evrov.

kot se le-ta imenuje - odslej VFO) in bi vseboval tudi »inovativne«¹⁵ finančne instrumente. Voditelji so na zasedanju Evropskega sveta v aprilu zadolži Komisijo, da razvije sklad za okrevanje, ki bo povezan s proračunom EU (VFO).¹⁶ Pomemben korak v konkretizaciji teh smernic predstavlja francosko-nemški predlog z dne 18. maja.¹⁷ Francija in Nemčija sta predlagali vzpostavitev začasnega sklada za okrevanje v okviru VFO, ki bi ga v njegovih prvih letih močno okrepil. Komisija naj bi sklad financirala z dolgoročno zadolžitvijo v imenu celotne EU v višini 500 milijard evrov, ki bi jih potem kot nepovratna sredstva usmerila v najbolj prizadete sektorje in regije. Tako je 27. maja objavila predlog sklada za okrevanje, tesno povezanega z VFO.¹⁸ Le-ta je bil tedaj predmet ključnih pogajanj med članicami in bi služil kot jamstvo za dolgoročno zadolžitev na trgu, prek katere bi Komisija financirala sklad. Sredstva novega instrumenta v višini 750 milijard evrov (500 milijard v obliki nepovratnih sredstev in 250 milijard posojil) naj bi se dodala k VFO (Komisija je predlagala, da bi za obdobje 2021–2027 znašal 1,1 trilijona evrov). S predlogom sklada je Komisija želela premostiti tudi nasprotujoča si stališča držav članic glede ideje skupnega dolžniškega instrumenta (koronaobveznic). Na tej podlagi so v juliju voditelji na zasedanju Evropskega sveta po izredno napornih pogajanjih dosegli sporazum in sprejeli VFO in sklad za okrevanje, imenovan *Next Generation EU* v višini 750 milijard evrov.¹⁹ VFO bo tako enkratno povečan za obdobje 2021–2023.²⁰

¹⁵ »/.../ we also agreed to work on a Recovery Fund to prepare and support the recovery, providing funding through the EU budget to programmes designed to kick-start the economy in line with European priorities and ensuring EU solidarity with the most affected member states. Such a fund would be temporary, targeted and commensurate with the extraordinary costs of the current crisis and help spread them over time through appropriate financing. Subject to guidance from Leaders, discussions on the legal and practical aspects of such a fund, including its relation to the EU budget, its sources of financing and on innovative financial instruments, consistent with EU Treaties, will prepare the ground for a decision.« Report on the comprehensive ..., 2020, odstavek 19.

¹⁶ Dogovorili smo se tudi, da si bomo prizadevali vzpostaviti sklad za okrevanje, ki je potreben in nujen. Ta sklad bo moral biti dovolj obsežen, usmerjen na posamezne sektorje in najbolj prizadeta območja Evrope ter bo namenjen reševanju te krize, kakršne še nismo doživeli. Zato smo Komisijo zadolžili, da natančno analizira potrebe in čim prej pripravi predlog, ki bo sorazmeren z izzivom, s katerim se soočamo. V predlogu Komisije bo morala biti pojasnjena povezava z večletnim finančnim okvirom, ki ga bo treba v vsakem primeru prilagoditi, da bi se spopadli s sedanjo krizo in njenimi posledicami.« Sklepi predsednika Evropskega sveta ..., 2020.

¹⁷ A French-German Initiative ..., 2020.

¹⁸ Proračun EU kot gonilo načrta okrevanja za Evropo, 2020.

¹⁹ Izredno zasedanje Evropskega sveta, EUCO 10/20, ST 10 2020 INIT.

²⁰ Zadolžitev pod ugodnimi pogoji na finančnih trgih omogoča razpoložljivi manevrski prostor – razlika med zgornjo mejo lastnih sredstev v dolgoročnem proračunu, to je med najvišjim zneskom sredstev, ki ga EU lahko zahteva od držav članic za poravnavo svojih finančnih obveznosti, in zgornjo mejo dejanske porabe v okviru VFO. Za povečanje tega manevrskega prostora je Evropski svet sprejel predlog Komisije za stalno povečanje dosedanje zgornje meje lastnih sredstev iz 1,2 % BND na 1,4 %

Za spopad s krizo so bile torej sprejete pomembne odločitve, najprej na nacionalnih ravneh. Sledile pa so tudi velike odločitve na skupni, EU ravni. Do njih je lahko prišlo le na temelju skupnega spoznanja, da je za učinkovit boj proti pandemiji potrebno prestopiti dotlej začrtane politične in ekonomske rdeče črte, ki so izhajale iz raznolikih nacionalnih interesov in specifičnih političnoekonomskih nazorov, da bi prišli do nekega skupnega interesa in ukrepanja. In prestopiti jih je bilo potrebno kar nekaj - v politološkem smislu bi lahko rekli, da so morali za njihovo prestopanje pri gradnji konsenza evropski voditelji, ki so v prvi vrsti nacionalni voditelji, investirati, torej porabiti, kar precej svojega političnega kapitala. Tako se je Slovenija v skrbi za ohranjanje celovitosti in vzdržnosti evrskega območja pridružila pobudi za skupni dolžniški instrument, ki bi lahko olajšal naraščajoče napeitosti v evrskem območju in bil pomemben dejavnik njegove dolgoročne celovitosti, vzdržnosti in stabilnosti. Francija je potem, okrepljena s pritiskom te skupine članic, pristopila do Nemčije, ki se je omehčala in našla prek njunega kompromisnega pristopa, ki ni bil več osredotočen na evrsko območje, ampak na čim bolj neokrnjeno delovanje enotnega trga (od obeh javnih dobrin evropskega povezovanja ima največ koristi ravno Nemčija), bolj središčno pozicijo, ki ji v vseh pogledih najbolj ustreza. Po svojem v začetku pandemske krize zelo suverenističnem refleksu, ko je preprečevala izvoz zaščitne opreme v druge države članice, je čisto v smislu prosvetljenega samointeresa skupaj s Francijo predlagala vzpostavitev sklada za okrevanje, ki bi najbolj prizadetim pomagal z nepovratnimi sredstvi na podlagi skupne zadolžitve. Interese četverice »varčnih« (Avstrija, Danska, Finska in Švedska), ki je bila v svojem stališču zaradi izstopa tradicionalnega somišljenika Združenega kraljestva šibkejša, je sprememba stališča Nemčije, glede politične ekonomije sicer njihove zaveznice, prizadela. Zato se je ta četverica na pogajanjih na vso moč borila za zmanjšanje deleža nepovratnih sredstev. »Južne« in »nove« članice pa so si prizadevale, da bi bilo pogojevanje čim blažje in nepristransko ter da bi ohranile čim višji delež nepovratnih sredstev. Izid pogajanj

BND zaradi izstopa Združenega kraljestva in gospodarske negotovosti ter izjemno povečanje zgornje meje lastnih sredstev za še 0,6 % - skupaj torej na 2 % BND -, ki bo časovno omejeno, uporabljeno le za namene okrevanja po pandemiji koronavirusa in bo prenehalo veljati, ko bodo vsa sredstva odplačana in bodo vse obveznosti prenehale obstajati. EU bo lahko s tem proračunskim manevrskim prostorom kot jamstvom izdajala dolžniške instrumente pod relativno ugodnimi pogoji, zbrana sredstva pa bodo odplačana iz prihodnjih proračunov EU.

je prinesel znižanje nepovratnih sredstev iz predlaganih 500 milijard (Komisije) na dogovorjenih 390 milijard (za ustrezen delež pa je narastla višina možnih posojil) in omehčanje začetnih ostrih predlogov pogojevanja.

V tem procesu soočanja različnih in dostikrat nasprotujočih si interesov ob skupnem cilju najti konsenz za nujno potrebno učinkovito skupno ukrepanje za blaženje krize, ki bi lahko hitro privedla v politično fragmentacijo EU in začela ogrožati celovitost evrskega območja in delovanje enotnega trga, je postopoma prišlo do ponovnega ovrednotenja in določitve, kaj so resnične skupne potrebe in prioritete. Učinkovit odziv na eksistenčno grožnjo za politično skupnost je bil mogoč le na podlagi mentalnega premika, ki je omogočil sprejemanje odločitev v nasprotju z običajnimi kompromisi in delnimi ukrepi.²¹ Za soočanje s krizo je moralo politično odločanje stopiti v prvi plan in nadomestiti tehnokratsko upravljanje.²² Ta kriza brez primere je izzvala dokaj hitro odločanje, suspenz obstoječih norm in pravil ter pomemben inovativni korak (skupna zadolžitev in pomoč z nepovratnimi sredstvi, ki predstavljajo izdatne finančne transfere), kar je bistveno politična odločitev. To je pomemben napredek glede na soočanje s krizo v evrskem območju;²³ ukrepanje je bilo bistveno hitrejše in odražalo je večjo mero solidarnosti. Krizne razmere so potrdile pomen solidarnosti kot osrednjega načela in vrednote evropskega povezovanja, kar je izpostavil **že** Schuman v svoji deklaraciji.²⁴

Skupna izdaja obveznic v imenu EU je vsekakor velik korak. Vendar je omejen z določili, da gre za izjemen, enkratni podvig. Jamstvo, ki bo omogočilo skupno zadolžitev, je sestavljeno iz jamstev držav članic, ki so sorazmerna njihovi proporcionalni odgovornosti za VFO (*several liability*). Sklad za okrevanje torej ni zasnovan v duhu močne vzajemnosti, **čeprav se je le-ta v tem pristopu okrepila, saj** ne gre za skupno zadolževanje s skupno in solidarno odgovornostjo (*joint and several responsibility*).²⁵ To ni evroobveznica oz. koronaobveznica s solidarnimi jamstvi, ko

²¹ Nekdanji predsednik ECB, Mario Draghi, je tako v marcu v svojem ovrednotenju resnosti krize zapisal: »Faced with unforeseen circumstances, a change of mindset is as necessary in this crisis as it would be in times of war.« Draghi, 2020.

²² van Middelhaar, 2016, str. 495–507.

²³ Glede soočanja s krizo v evrskem območju glej Senčar, 2018; Senčar, 2019, str. 61–74.

²⁴ »Evropa ne bo nastala naenkrat ali v skladu z enotnim načrtom. Gradila se bo s pomočjo konkretnih dosežkov, ki bodo najprej oblikovali dejansko solidarnost.« Schumanova deklaracija, 9. maj 1950, EU, 2017, e-vir.

²⁵ Glede vprašanja vzajemnosti ter skupne in solidarne odgovornosti glej Senčar, 2020b, str. 158–159.

je vsaka država članica, ki zagotavlja jamstvo, odgovorna ne samo za svoj delež dolga, temveč tudi za delež katere koli druge države članice, ki ne izpolni svojih obveznosti. Ta pomemben korak torej ne predstavlja premika v smislu še tesnejše povezave. Krize v EU (še) nismo izkusili na tak način, da bi to bila tako močno povezujoča skupna izkušnja, da bi izzvala korenito politično dejanje, ki bi ga lahko imenovali »Hamiltonov korak oz. moment«,²⁶ kakor so dogovor med voditelji poimenovali nekateri navdušeni komentatorji. Kljub očitni soodvisnosti držav članic ob izzivu pandemije, njihovi skupni ukrepi še ne omogočajo solidarnega (*joint*) jamstva in odgovornosti, ki pa bi zaradi medsebojnega prevzema tveganj res predstavljala sistemski odgovor na ekonomske posledice krize. Skupna zadolžitev in pomoč z nepovratnimi sredstvi sta definirani kot izjemni in začasni, kljub vsemu pa predstavlja pomembno inovacijo in zgled za morebitna kasnejša podobna ravnanja. Za spopad s krizo potrebna mobilizacija sredstev je v pristojnosti nacionalnih držav in njena podlaga je ustrezna določitev (povečanje) lastnih sredstev, ki so v pristojnosti držav članic; s soglasjem je potrebno sprejeti sklep Sveta, ki ga morajo države članice tudi potrditi v skladu s svojimi ustavnimi pravili.²⁷ Avtonomna politična pristojnost za legitimno in obvezno mobilizacijo virov,²⁸ potrebnih za doseganje skupnih ciljev, ostaja **še naprej** na nacionalni ravni.

Pandemija postavlja v ospredje državo kot zaščitnico družbe. Njene suverene pristojnosti ukrepanja so v teh razmerah bistvene.²⁹ Pandemska kriza je okrepila spričo negativnih učinkov hiperglobalizacije že nekaj časa prisoten dvom in odpor do vizije trga kot institucije, ki naj bi najučinkoviteje distribuirala vire in ki naj bi jo pri tem javne oblasti kar najmanj »motive« s svojimi posegi.³⁰ V specifičnem redu evropskega povezovanja pa je ekonomski liberalizem v smislu negativne integracije - odpravljanje ovir pretoku blaga, kapitala, storitev in delovne sile - povezan tudi z vizijo upravljanja skupnih javnih dobrin z opiranjem na *ex ante*

²⁶ Glede tega se lahko strinjamo s komentarjem v Eurointelligence (A eurobond finally ..., 2020, e-vir) in s komentarjem, ki ga je zapisal Wolfgang Münchau, 2020, e-vir. Alexander Hamilton je sodeloval pri nastajanju ameriške ustave, zasnoval je davčni in finančni sistem zvezne države in bil njen prvi finančni minister. Bil je glavni podpornik sprejetega pristopa (1790), da ima zvezna država pristojnost za zadolževanje in da prevzame vojne dolgove zveznih držav. Prav na to se navezujejo komentariji, da naj bi skupna izdaja obveznic v imenu EU predstavljala »Hamiltonov korak oz. moment«.

²⁷ PDEU, 311. člen.

²⁸ Lindseth, 2016, str. 700–701, 707.

²⁹ Heisbourg, 2020, str. 9–10; Tertrais, 2020, str. 4–5.

³⁰ Tertrais, 2020, str. 3.

pravila.³¹ Tako je bil vzpostavljen depolitizirani in tehnokratsko-ekspertski pristop v smislu *vladajo pravila in odločajo številke* (**»Governing by the Rules« and »Ruling by the Numbers«**).³² Ta pristop je na področju makroekonomskih politik ožil manevrski prostor za ukrepanje, s katerim so razpolagale nacionalne oblasti in v kriznih časih, ki so obarvali EU vse od finančne krize leta 2008 naprej, povzročal odpor, tudi suverenistični odziv,³³ ob tem pa države članice Uniji niso podelile pristojnosti za učinkovitejše ukrepanje na nadnacionalni ravni, ki bi nadomestilo na nacionalni ravni zoženi manevrski prostor fiskalnih politik. Vendar pa je nuja sedanje krize v prvi plan priklicala politično odločanje in okrepljeno vlogo države. Ob tem je očitno, kako je zaradi velike soodvisnosti in izjemne razsežnosti ter moči epidemije odziv zgolj na nacionalni ravni nezadosten in kako je torej učinkovito skupno ukrepanje odvisno od skupnega izvajanja suverenosti na nadnacionalni ravni.³⁴

Liberalni red, Evropska unija in pandemija

Da so za zmanjšanje ranljivosti in krepitev odpornosti zgolj ukrepi na nacionalni ravni nezadostni in da je za države članice EU nujno potrebno njihovo skupno izvajanje suverenosti na nadnacionalni ravni, postaja očitno tudi ob nekaterih širših, geoekonomskih in geopolitičnih vidikih ranljivosti. Pri tem se je izkazalo, da je liberalni red sam na neki način vir ranljivosti. Liberalni mednarodni red je odprt, inkluziven red, njegove temeljne institucije so odprti trgi, mednarodne multilateralne institucije, prek katerih države zagotavljajo in upravljajo globalne javne dobrine. Njegova načela so odprtost, soodvisnost, skupno reševanje problemov, skupna pravila. Liberalnost tega reda v ekonomskem smislu pomeni, da gre v njem za odpravo ovir pretoku blaga, storitev, kapitala, znanja in ljudi prek državnih mej. Liberalni red je kooperativni red. Širjenje tega reda v političnem smislu - torej uveljavljanje demokratične ureditve - in v ekonomskem smislu so liberalne demokracije po koncu hladne vojne spodbujale zlasti s svojo od-

³¹ Kundnani, 2018, e-vir; Senčar, 2019, str. 59–61.

³² Schmidt, 2015.

³³ *Taking back control from Brussels* je bil slogan uspešne referendumске kampanje za izstop Združenega kraljestva iz EU.

³⁴ V tem smislu je pomembna kritična osvetlitev pojma suverenost. Za politično-filozofsko analizo tega koncepta glej Maritain, 2002, str. 45–71, poglavje *Pojem suverenosti*; glej tudi Weiler, 2005, str. 122.

prstostjo za vsakovrstno izmenjavo ter s podporo modernizaciji in vključevanju v odprte, svobodne trge in gospodarske tokove, ki naj bi omogočali vzajemne koristi. Vrhunec teh prizadevanj gotovo predstavlja vključitev Kitajske v svetovno trgovinsko organizacijo v letu 2001.³⁵

Odprtost in soodvisnost, ki naj bi krepili sodelovanje in pri našli vzajemne koristi, je vodila tudi v globalno delitev dela v skladu z načeli liberalne odprtosti. Soodvisnost je naraščala (in neodvisnost oz. samozadostnost je bila vse manjša) in postala vir ranljivosti, kar se je izkazalo zlasti ob pandemiji, ko so Evropske države ugotavljale, kako so glede nekaterih ključnih dobrin nesamozadostne in popolnoma odvisne od oddaljenih trgov in držav. Že pred pandemijo je postajalo očitno, da je potrebno kritično ovrednotenje paradigme, da ekonomska integracija in modernizacija sami po sebi vodita do uveljavljanja vrednot in načel liberalnega reda (tudi v političnem smislu) in s tem njegovega širjenja, ki naj bi bilo tudi njegova ključna obramba pred zunanjo ogroženostjo. Kajti odprtost in soodvisnost, ki naj bi krepili sodelovanje in tkali vse močnejše vezi z novimi partnerji, je lahko ob soočenju z dejavnikom, ki je vztrajen in odločen v nasprotovanju ter ima tudi voljo uporabiti sredstva moči, nenadoma tudi vir ranljivosti, saj ju je tak dejavnik pripravljen izrabljati kot vzvod za pritisk in izsiljevanje (*waponization of interdependence*). Globalni red je bil v bistvu permisiven do Rusije, ki je sebe dojemala kot njegovo ključno žrtev, in Kitajske, ki je bila največja koristnica njegovih ugodnosti.³⁶ Zahod je dopuščal njun revizionizem (Rusija) in egoizem ter diskriminatorno ekonomsko delovanje (Kitajska), v svojih pristopih in doktrini pa je opuščal pravo realistično analizo.³⁷ Konkretno se je to najočitneje izkazalo v t.i. post-sovjetskem prostoru ob ruski vojaški intervenciji v Gruziji (2008) in v Ukrajini (2014), vse večji izziv pa predstavlja vzpon ter vse večja geoekonomska in geopolitična agresivnost Kitajske. Ob vsem tem se razkrivajo meje koncepta liberalne kooperativne soodvisnosti in odprtosti, pa tudi kognitivni problem prepoznanja, da je partner postal rival in nasprotnik - slednje je bilo v EU prepoznano dokaj pozno,³⁸ nekih strateških sklepov in odločitev, ki bi izhajali iz teh

³⁵ Vsebinska tega odstavka se opira na Senčar, 2020a, str. 19–23.

³⁶ Lo, 2020, str. 7–8 in str. 13.

³⁷ »/.../ the very language of geopolitics was an anachronism.« Colby, Mitchell, 2020, e-vir.

³⁸ Šele Donald Tusk je, ko je bil predsednik Evropskega sveta, izjavil, da Rusija ni strateški partner EU, temveč njen strateški problem; Foy, 2014, e-vir. Tako je v marcu 2019 Komisija v prispevku za

spoznanj ob eroziji liberalnega reda, pa države članice kolektivno še niso sprejele. Pandemska kriza je vsekakor dejavnik, ki pospešuje obstoječe trende in izostruje temeljne dileme - ena od teh izvira iz nasprotja med globalizacijo in njenimi načeli odprtosti in soodvisnosti na eni strani in na drugi strani prioriteta geopolitike, ki izpostavlja strateško avtonomijo. Tako nas pandemski kriza tudi sooča z nujnostjo sprejeti neke temeljne odločitve v sedanjih situaciji naraščajočega globalnega nereda in prerazporedjanja moči. Biti na področju strateško pomembnih proizvodov kot so zdravila, surovine zanje in zaščitna oprema nesamozadosten, pač pa odvisen od tretjih držav, se je v pandemski krizi izkazalo kot vir velike ranljivosti. V globalnem smislu pa lahko razni dejavniki izkoristijo pandemsko krizo za strateški oportunizem,³⁹ tako v smislu geopolitičnih kot tudi geoekonomskih priložnosti. Tako se poleg države kot zaščitnice družbe vse močneje kaže tudi potreba po zaščitniški, varovalni pristojnosti in zmogljivosti EU in tovrstnih prizadevanj v njenem okviru, kot so to sedaj koncept strateške avtonomije, zaščita pred nepoštenimi praksami in zlorabami v mednarodni trgovini ter zagotavljanje recipročnosti, razvoj instrumentov za odpravljanje izkrivljajočih učinkov tujih subvencij na enotnem trgu, zmanjševanje strateške odvisnosti v najbolj občutljivejših industrijskih ekosistemih, spodbujanje proizvodnje in naložb v Evropi, skrben pregled neposrednih tujih naložb, zaščita kritičnih evropskih sredstev in tehnologij itd.⁴⁰

Vzajemnost kot osrednje vprašanje in izkustvo prvenstvenosti človeških vezi

Po tem, ko so se evropske države nekatere bolj, druge manj uspešno spopadle s prvim, pomladanskim valom epidemije in ga s številnimi restriktivnimi javno-zdravstvenimi ukrepi uspele zadušiti in potem te ukrepe prek poletja sprostile ali celo odpravile, se vse od začetka jeseni soočajo s precej močnejšim in hitro

zasedanje Evropskega sveta zapisala: »China is, simultaneously, in different policy areas, a cooperation partner with whom the EU has closely aligned objectives, a negotiating partner with whom the EU needs to find a balance of interests, an economic competitor in the pursuit of technological leadership, and a systemic rival promoting alternative models of governance.« EU-China - A strategic outlook ..., 2019, str. 1.

³⁹ Tertrais, 2020, str. 7.

⁴⁰ V oktobru 2020 je Evropski svet sprejel pomembne sklepe, ki dajejo usmeritve za nadaljnje delo institucij EU na teh področjih. Izredno zasedanje Evropskega sveta, EUCO 13/20, ST 13 2020 INIT, str. 1-3.

naraščajočim drugim valom epidemije. Pomladna upanja, da bo po močnem gospodarskem upadu zaradi učinkov restriktivnih ukrepov in ekonomskih posledic pandemije ob njeni uspešni zaдушitvi prišlo do močnega odboja in ponovne rasti - torej da bi bila krivulja, ki odraža ekonomski utrip neke politične skupnosti, v obliki črke V - so se ob nujnosti ponovnega uvajanja restriktivnih javno-zdravstvenih ukrepov izkazala za iluzorna. Za spopad z ekonomskimi posledicami krize so nujno potrebna izdatna finančna sredstva. Dogovor o VFO in zlasti o instrumentu za okrevanje, ki so ga voditelji EU dosegli v juliju, pa še ni operativen, saj morata Svet EU in Evropski parlament sprejeti ustrezne izvedbene pravne akte, in ker je vezan na ustrezen sklep o lastnih virih, mora doživeti še potrditev v vseh državah članicah.⁴¹ Drugi val epidemije in novi restriktivni ukrepi pa spreminjajo naravo ekonomskih problemov. V prvem valu so bili podpore za ohranjanje delovnih mest, jamstva in posojila za podjetja primerni ukrepi, ki so močno ublažili ekonomske in socialne posledice krize. Posledično je seveda narastla zadolženost. Z drugim valom in ekonomskimi posledicami restriktivnih ukrepov pa bo v zasebnem sektorju vse bolj pereč problem insolventnosti. To bo nova faza krizne preizkušnje za EU in njene države članice. Le redke imajo zmogljivosti, da se same spopadejo s tem problemom. Vprašanje vzajemnosti z julijskim dogovorom evropskih voditeljev še zdaleč ni izčrpano in bo z nadaljnjim potekom pandemske krize prav gotovo (p)ostalo osrednje vprašanje. Nikakor ni jasno, kako bodo države članice v okviru EU nanj odgovorile. Ob tem vprašanju pa se zdi pomembno premisliti nekatera naša temeljna izkustva ob soočenju s pandemijo. Tu se sprašujemo po tistih temeljnih, neposrednih izkustvih, ki so v prvi vrsti osebna izkustva, ki pa so lahko prav zato, ker se nanašajo na nekaj, s čimer se je bil vsakdo primoran soočiti, tudi izkustva, o katerih se je mogoče pogovarjati, o njih skupaj razmišljati, jih ovrednotiti in tako priti do morda nekaterih pomembnih spoznanj.

Vsekakor predstavlja kriza zaradi koronavirusne bolezni tudi preizkus skupnega razumevanja in vrednotenja, kaj je res ključnega pomena, kaj je tisto, kar je potrebno zaščititi. V svojem začet-

⁴¹ V času pisanja tega teksta pogajanja med Svetom EU in Evropskim parlamentom še vedno potekajo, pri čemer se deloma odpirajo vsa težka vprašanja, ki so bila predmet pogajanj na zasedanju Evropskega sveta v juliju, saj ima tudi Evropski parlament do teh vprašanj svoja stališča in pričakovanja. Videti je, da spričo vsega tega dejansko črpanje sredstev nikakor še ne bo mogoče z začetkom večletnega proračunskega obdobja.

ku je v središče skrbi jasno postavila človeka. Izjemna zdravstvena stiska v severni Italiji, prvi državi, ki jo je zadela pandemija v Evropi, zastrašujoči podatki hitrosti naraščanja okužbe in števila obolelih, ki so potrebovali bolnišnično pomoč ter posnetki iz bolnišnic, ki so predočali zlom enega najboljših zdravstvenih sistemov, so nam v poznih zimskih mesecih letošnjega leta dali milostno vnaprejšnje opozorilo kakšnega tedna ali dveh preden je cunami epidemije pljusnil v ostale evropske države. Če kdaj, se je v tistih zloveščih dneh naša zavest ovedla, kaj je pravo bogastvo naših družb, pravzaprav vsake družbe: človek. Ne človek kot proizvodni dejavnik ali potrošnik, ampak preprosto človek, pravzaprav človek kot enkratno človeško bitje z neskončno vrednostjo. Človek in družba ter njuno dobro sta bila v tistem trenutku eksistenčne stiske v središču skrbi. V času pandemije smo se zavedli svoje ranljivosti, krhkosti, tudi nemoči kot posamezniki in zato začutili dragocenost pripadnosti, pomembnost medsebojnega zaupanja in naklonjenosti, ki omogočajo medsebojno pomoč. V nujni osami, ki jo je narekovala preživetvena logika, smo ugotavljali, kako je prav preživetje odvisno od povezanosti v najbolj temeljnem smislu.⁴² Posameznik, ki se je ovedel svoje ranljivosti, je začutil pomen medsebojnih vezi in lahko zaslutil, kako omrežje medsebojnega zaupanja, naklonjenosti in pomoči vzpostavlja skupnost. Začutil je, kako trdnost teh vezi gradi odpornost, ki navdaja z zaupanjem in upanjem tudi njega, ranljivega posameznika, ki se sooča s krizo, kakršne še ni doživel. Lahko je spoznal, kako je njegova dobrobit odvisna od ravnanja bližnjega - skrbno upoštevanje zdravstvenih navodil varuje lastno zdravje in zdravje bližnjega. Vzajemno odgovorno ravnanje tke močno, odporno skupnost, ki varuje.⁴³ V času epidemije je tako eden od temeljnih vidikov medsebojno odgovornega ravnanja nošnja zaščitnih mask. Njihova uporaba zmanjšuje možnost prenosa okužbe, ob njihovi dosledni in množični uporabi pa tudi systemskega tveganja. Bistveni učinek uporabe zaščitne maske torej izhaja iz interakcijskega vidika. Pandemija, v kateri postane samoumevnost medsebojne odgovornosti očitna, nam tako razkriva primarnost odnosnosti.

⁴² Glej Milbank, 2000, str. 91.

⁴³ »The pandemic has also provided a crash course on the collective implications of individual behavior. Each of us has been compelled to recognize that our responsibilities vis-à-vis the community are more profound and cannot be fulfilled merely by paying taxes and making a few donations.« Pisany-Ferri, 2020, e-vir.

Tako nam je kriza odkrila prvenstvenost človeškega in družbe, torej medčloveških odnosov, ki so v ontološkem in logičnem vrstnem redu pred neosebnimi državno-administrativnimi ali pogodbenimi, transakcijskimi odnosi, ki vladajo na trgu in med državami.⁴⁴ Slednji izhajajo iz teh primarnih, medosebnih družbenih vezi.⁴⁵ Refleksija tega izkustva nam predloča, da je družba organskega in ne pogodbenega izvora. Ob izkustvu te realnosti se ne izkaže le pomanjkljiva antropološka osnova prevladujočih teorij politične ekonomije. Izkaže se tudi neustrezna antropološka podlaga tistih vizij družbe in političnih teorij, ki izhajajo iz atomistične vizije, v osrčju katere je avtonomen, svoboden, suveren, po svoji naravi samozadosten posameznik, ki se povezuje z drugimi zaradi individualnega interesa.

Primarnost teh vezi smo doživljali vsak v svojem okolju. Dejavnik pri tem odkrivanju je bila fizična bližina. Zato je pandemija najprej razkrila pomen pripadnosti v najbolj osnovnih razsežnosti. To izkustvo pripadnosti, je presegalo neko abstraktno zavest, saj ga je bilo mogoče dejansko doživeti v dejanskih okoliščinah, v nekem konkretnem okolju. V razmerah nenadne zaustavitve mnogih dejavnosti in osebne ter kolektivne osame, so se naše nujne dejavnosti v neposrednih življenjskih okoljih odvijale v nekažni spontani samoorganizaciji. V mnogih primerih je svobodna, osebna pobuda v odgovorni samopomoči in medsebojni pomoči sprostila poživljajočo ustvarjalnost. Tako je bilo na več različnih ravneh mogoče izkusiti delovanje po načelu subsidiarnosti, ki temelji na priznavanju in spoštovanju svobode in odgovornosti posameznika in vmesnih teles civilne družbe pri izvajanju njihove družbene odgovornosti. Spontana samoorganiziranost je pomembno dopolnjevala ukrepanje oblasti, ki so se pri snovanju nujnih zaježitvenih in solidarnostnih ukrepov, tam, kjer so bili le-ti **še posebej** učinkoviti, oprle na okrepljeni socialni dialog in

⁴⁴ Opozoriti velja na temeljne uvide klasične politične filozofije, začenši z Aristotelom (1994, VIII. knjiga, 1. poglavje, str. 242), ki izpostavlja prijateljstvo kot temelj vezi med ljudmi, h kateri teži dober človek, pa tudi državna skupnost: »Izkušnja nas uči, da države temeljijo na vezeh prijateljstva in da so zakonodajavci za prijateljstvo celo bolj v skrbeh kot pa za pravičnost. Zakonodajavci si namreč najbolj prizadevajo uresničiti slovo, ki je nekaj podobnega kot prijateljstvo, razdor, ki je temelj sovraštva, pa preganjajo. Če so si ljudje prijatelji, ne pogrešajo pravičnosti, če pa so pravični, pogrešajo prijateljstva; in najvišja stopnja pravičnosti ima tudi značilnosti prijateljstva.« Podobno meni Maritain: »Pravičnost je prvi pogoj za obstoj politične družbe, prijateljstvo pa je njeno oživljajoče načelo.« 2002, str. 2, pa tudi 2015, str. 102. Rosmini pa vidi bistvo družbene vezi v dobrohotnosti (str. 11, odstavek 35): »/.../ the bond of society has its basis in the mutual *benevolence* of persons who bind themselves to one another.«

⁴⁵ Glede tega glej tudi Pabst, 2017, str. 190.

usklajevanje ukrepov z interesnimi skupinami delodajalcev ter zaposlenih. Pri iskanju pomoči in reševanju mnogih problemov, ki so nastali ob restriktivnih ukrepih, je bilo soočenje s pomembnostjo zaupanja, sodelovanja in samoorganiziranja doživeto tudi na regionalni ravni in na ravni medsosedskega odnosov med državami. Izkušanje soodvisnosti ob spopadanju s skupno krizo in spoznanje specifičnih dvostranskih plati problema, ki je sicer vsem skupen, je usmerjalo iskanje rešitev za lastne probleme v smislu recipročnih pristopov in ravnotežja interesov, izhajajočih iz spoznavanja tiste plati problematike, s katero je soočen partner. Tako je denimo v srednjeevropskem območju iz tovrstnih medsosedskega pristopov vzniknila nova regionalna pobuda, t.i. srednjeevropska peterica, v katero so se povezale Avstrija, Slovenija, Madžarska, Slovaška in Češka.

Odkrivanje in izkušanje tovrstnih odnosov nam predloča relacijsko določenost interesov, kajti v vsaki okoliščini in odnosu izhajajo interesi udeležencev iz realnosti njihovih konkretnih relativnih pozicij, ki niso stvar poljubne izbire, ampak danosti, ki jo določa udeleženosť v konkretnem odnosu s specifičnimi potrebami, vzajemnimi omejitvami in priložnostmi.⁴⁶ Izkušanje zadovoljevanja temeljnih potreb, reševanja skupnih problemov prek iskanja ravnotežja interesov in recipročnih rešitev lahko prispeva k utrjevanju medsebojnega zaupanja in čuta pripadnosti, tako na lokalni kot tudi na regionalni ravni, nenazadnje pa tudi na nadnacionalni ravni. Soočenje s pandemijo kot skupnim izzivom lahko tudi pripomore k utrjevanju skupnostnih vezi na različnih ravneh.

Pandemija ter prašanje reda in moralne čvrstosti

Kot smo izpostavili v uvodu, je pandemska kriza preizkus skupnega razumevanja in vrednotenja, tudi voditeljskih sposobnosti političnega vodstva, hkrati pa koherentnosti skupnosti. Izkušanje pandemske krize nam v njenem drugem valu še posebej močno izpostavlja, kako je učinkovitost soočanja s pandemijo odvisna od na eni strani pravočasnega in smiselnega ukrepanja in na drugi strani spoštovanja sprejetih ukrepov. Odvisna je od razmerja med

⁴⁶ *Ibid.*, str. 192.

skupnostjo in oblastjo, torej od reda, ki predpostavlja hierarhijo in poslušnost avtoriteti.⁴⁷ Pri tem pa je vir poslušnosti - pa naj si gre za spoštovanje vrednot, načel, pravil ali voditeljev - soglasje oziroma privolitev.⁴⁸ V tem smislu je opaziti precejšnje razlike med tem, kako se s pandemijo spopadajo demokratične družbe v azijsko-pacifiškem in v transatlantskem območju. Na eni strani korenit odziv oblasti in spoštovanje ukrepov, na drugi pa odziv v iskanju ravnovesja med javnozdravstvenimi in ekonomskimi prioriteta⁴⁹ ter naraščajoča »pandemska utrujenost« in uporništvu. Od tega, kako se bodo države uspešno soočile s pandemijo, bo na globalni ravni odvisno prerazporejanje moči med njimi. Tiste, ki bodo epidemijo preje premagale, se uspešneje zavarovale pred novimi izbruhi in hitreje gospodarsko okrevale, bodo pridobile na moči glede na ostale. Od zmogljivosti držav, kvalitete njihovih vodstev, družbenega zaupanja in soglasja ter zmožnosti kolektivnega učenja iz izkušenj bo odvisna prerazporeditev globalne moči in globalne pozicije EU.⁵⁰

Z vidika globljega razumevanja problematike razmerja skupnost-posameznik ter svoboda-odgovornost ali tudi avtonomija-poslušnost lahko izkustvo vzajemnosti in prvenstvenosti človeških vezi doprinese k pomembni osvetlitvi in h kritičnemu ovrednotenju v evropskih družbah aktualnega družbenega imaginarija,⁵¹ torej tega, kako si ljudje kolektivno predstavljajo družbeno življenje v sodobnem, zahodnem svetu.

⁴⁷ Hobbes je v zaključku svojega *Leviathana* zapisal, da je namen tega njegovega razmišljanja »/.../ to set before men's eyes the mutual relation between protection and obedience«; Hobbes, 2008, str. 475. Glej tudi: Runciman, 2020, e-vir.

⁴⁸ Naj navedemo naslednje misli Simone Weil iz njenega dela *L'énracinement*, napisanega v zadnjem letu njenega življenja (1943), ko je v Londonu delovala v prid francoskega odporiškega gibanja in v tem tekstu skušala začrtati duhovne in etične smernice, potrebne za francosko zmago in za prihodnost Francije po koncu vojne: »Obedience is a vital need of the human soul. It is of two kinds: obedience to established rules and obedience to human beings looked upon as leaders. ... consent and not fear of punishment or hope of reward constitutes, in fact, the mainspring of obedience, so that submission may never be mistaken for servility. It should also be realized that those who command, obey in their turn, and the whole hierarchy should have its face set in the direction of a goal whose importance and even grandeur can be felt by all, from the highest to the lowest.« Weil, 2002, str. 12–13.

⁴⁹ V okviru EU je mogoče videti, kako ima svoboščina prostega gibanja oz. odprtih notranjih mej pogosto prednost pred korenitim ukrepanjem za zaježitev širjenja pandemije, bodisi iz ekonomskih razlogov ali pa v smislu ohranjanja kar najbolj neokrnjenega predpandemskega življenjskega stila. Azijsko-pacifiške demokracije, ki so učinkovito zaježile pandemijo in jo v dobršni meri tudi odpravile, pa so to dosegle tudi z zaprtjem mej, s čimer so preprečile zunanje vnose.

⁵⁰ Fukuyama, 2020, e-vir.

⁵¹ Izraz uporablja Taylor (2007, str. 146), ki mu družbeni imaginarij pomeni »the way that we collectively imagine, even pretheoretically, our social life in the contemporary Western world«. In tudi »/.../ it is shared by large groups of people, if not the whole society ... the social imaginary is that common understanding which makes possible common practices, and a widely shared sense of legitimacy.« (*Ibid.*, str. 172)

V osrčju te predstave je svoboden, racionalen posameznik in njegove pravice. Zato je v ospredju potreba zagotoviti, da udeležanja svobode posameznika in njegovih pravic država oziroma družba ali katerikoli drug posameznik ne ovirajo. V ospredju je torej negativna dolžnost ne omejevatı posameznikove svobode in njegovih pravic. V tej viziji naj bi prek svobodnega samouresničevanja in spoštujoč pravice drug drugega posamezniki delovali tudi v vzajemno korist. Ko posameznik sledi svojim interesom, spoštujoč pravice drugih, naj bi se vzpostavljalo stanje vzajemnih koristi, kar naj bi zagotavljalo stabilnost v družbi. Da pa bi bila družba homogenejša in družbeni red vzajemnih koristi stabilnejši, je pomembna tudi identifikacija članov družbe s skupnim dobrim. Vendar pa je kontekstu svetovnonazorskega pluralizma in različnih filozofsko-antropoloških izhodišč ta pojem mogoče interpretirati na različne načine. Poleg tega pa v sodobnem družbenem imaginariju skupno dobro ni osrednji pojem, saj so v ospredju osebna svoboda, individualne pravice - te so razumljene kot osebna lastnina -, samouresničevanje suverenega posameznika in skupinski interes. Ko so za učinkoviti spopad s pandemijo, za njeno zaustavitev - kar je mogoče predpostavljati, da v teh razmerah predstavlja skupno dobro - nujno potrebni omejevalni javno-zdravstveni ukrepi, ki globoko posegajo v način in obseg uresničevanja pomembnega dela pravic in svoboščin, ki jih zagotavljajo ustavne ureditve in mednarodno pravo in katerih spoštovanje je potrebno in je izraz medsebojne odgovornosti, se izkaže, kako individualistično, atomistično antropološko izhodišče s poudarkom na negativnih dolžnostih neizogibno vodi v konflikt s pozitivnimi dolžnostmi⁵² kot so odgovornost do drugega in do skupnosti ter solidarnost z bližnjim in s skupnostjo, s tem pa tudi s potrebo po (samo)omejevanju samouresničevanja in osebne svobode. Sodobni družbeni imaginarij je osredotočen na vprašanje pravice posameznika, ki jih razume kot osebno lastnino, nasproti državi/družbi, ki te pravice, to »lastnino« ogroža, zlasti ko v kriznih razmerah narekuje spremembo življenjskega stila. **Človek, ki ima v »lasti« pravice, omejevalne ukrepe dojema kot potrošnik, ki mu oblast zmanjšuje nabor ponudbe, do katere ima »pravi-co«.**

⁵² Kot aksiom pozitivnih dolžnosti velja navesti zlato pravilo iz Svetega pisma: »Vse, kar želite, da bi ljudje vam storili, storite tudi vi njim.« Mt 7,12.

Izkustvo prvenstvenosti človeškega in družbe ter primarnosti odnosnosti, ki je bilo predmet prejšnjega razdelka, pa priča o soodvisnosti med pravico in dolžnostjo ter o njuni medosebnostni naravi.⁵³ To izkustvo je lahko bistveno močnejši izvor kohezivnosti družbe in vzajemnosti ob njenem soočanju s krizo, torej tiste osnove, ki tudi omogoča ne le mobilizacijo človeških virov, ampak tudi moralno čvrstost, potrebno za učinkovitejše soočenje s krizo.⁵⁴ Svojo globljo utemeljitev pa to izkustvo najde v uvidu, ki v središče postavlja človekovo dostojanstvo ter enakost dostojanstva pri vseh človeških osebah. Pri tem je človekovo dostojanstvo logično in ontološko pred pravicami in je njihov izvor prav tako kakor je tudi izvor brezpogojnih dolžnosti.

Sklep

Razmišljanje o izkušnjah ob soočenju s prvim valom pandemije kaže na izkustvo, ki bi lahko bilo podlaga za politično odpornejšo solidarnost. Ta bo še kako potrebna, saj nas drugi val pandemije ob vsej izjemni negotovosti, ki jo prinaša, sooča z novimi potrebami, ki jih bodo povzročile daljša recesija, breme zadolženosti, porast brezposelnosti in insolventnosti mnogih podjetij. Na osrednji pomen solidarnosti pa kažejo tudi **očitna znamenja naraščajoče stiske**, utrujenosti in nezadovoljstva širom Evrope.

Soočanje s posledicami krize bo zahtevalo nadaljnjo mobilizacijo velikih finančnih in človeških virov, pa tudi potrebno moralno čvrstost. Vprašanje je, ali bo kdaj v (bližnji) prihodnosti prišlo do tega, da bi EU razpolagala z avtonomno pristojnostjo za obvezno mobilizacijo virov, potrebnih za doseganje skupnih ciljev; to vprašanje se utegne prej ali slej zastaviti zlasti za članice evrskega območja. Vsekakor pa je v kriznih razmerah naloga EU, da kar najbolj podpira ukrepe držav članic, omogoča kar najboljšo koordinacijo in nudi čim boljši celoviti vpogled v razmere ter realistične scenarije njihovega možnega razvoja. Okrepiti je potrebno njeno vlogo pri ščitenu držav članic in njihove suverenosti navzven.

⁵³ Za v prejšnjem razdelku osvetljene čut in vezi pripadnosti, ki jih najmočneje izkusimo zlasti v lokalni razsežnosti, je potrebno razumeti, da v bistvu izhajajo iz izkustva primarnosti odnosnosti, medosebnosti, iz dejstva ontološke družbenosti in nesamozadostnosti človeške narave – v tem smislu iz njenega ontološkega primanjkljaja.

⁵⁴ Pomislamo samo na osupljive, a na zahodu zlasti v času drugega vala pandemije pogoste nevzdržne predloge, da ker naj bi virus »ubijal« le bolne in starejše, omejevalni ukrepi za ostale ne bi bili potrebni, disciplina in odrekanje pa bi bili v razmerah globoke in splošne krize povsem odveč. Večina ljudi bi lahko nemoteno nadaljevala s svojim življenjskim stilom iz predkriznega obdobja.

Dober primer tega je skupni pristop do zagotavljanja zadostne količine cepiva: nadnacionalno delovanje EU, ki prek Evropske komisije sklepa vnaprejšnje pogodbe financiranja raziskav in proizvodnje cepiva s predplačilom za njegovo nabavo v zadostnih količinah v skupnem imenu. Hkrati pa mora EU omogočati, da bodo države članice ohranjale in izvajale svojo dejansko suverenost navznoter, seveda na področjih, na katerih EU nima izključnih pristojnosti, kar v danih razmerah pomeni zlasti njihovo suvereno odločanje o ukrepih, potrebnih za zaščito javnega zdravja in o nujno potrebnih ekonomskih ukrepih za spopad s krizo. Pri slednjem gre za to, da morajo države članice razpolagati z dovolj manevrskega prostora za pravo, politično odločanje; sedaj ni čas, ko bi *vladala pravila in odločale številke*. V tem kritičnem obdobju se soočata dve konfliktni težnji. Po eni strani je tu že desetletja potekajoči razvoj evropskega povezovalnega procesa v smeri odpravljanja ovir ekonomskim faktorjem (negativna integracija) ter vzpostavitve enotne valute, ki je vse bolj omejeval zmožnost države, da posreduje in uravnava sile trga. Globalizacija je te omejitve suverenosti **še okrepila**. Po drugi strani pa nujnost protikriznih ukrepov in v zadnjem času vse večji odpor do globalizacije spričo njenih negativnih plati govorita v prid spremembi ravnovesja med pristojnostjo države in tržnimi silami; spremeniti se mora v korist večjih pristojnosti javnih oblasti. Ob tem se mora zastaviti tudi vprašanje vzdržnosti obstoječih oblik evropske integracije in ali je pri tem razmislek res potrebno omejiti na predstavo samoumevne linearnosti njenega poteka.⁵⁵

Glede potrebe in zmožnosti mobilizacije virov in upoštevajoč dosedanje izkušnje pandemske krize velja izpostaviti, da so prevladujoče teorije politične ekonomije, ki v največji meri določajo politično ekonomijo EU, tako liberalna oz. neoliberalna kot tudi ordoliberalna, usmerjene zgolj v pogodbene odnose na trgu in v okviru politične skupnosti, ne posvečajo pa se družbenim vezem, ki so podlaga zaupanju in sodelovanju, ki sta vir vsake dejavnosti v družbi - kakor da sta ekonomija in politična skupnost ločeni od družbe in družbenih vezi, te pa naj bi bile vtakane v prvenstveno pogodbene odnose, bodisi tržne, bodisi meddržavne.⁵⁶ Politična ekonomija evropskega povezovanja potrebuje trdnejšo antropološko podlago. **Še posebej v času krize se izkazuje**, da povezo-

⁵⁵ Bergsen *et al.*, 2020, str. 11 in 18.

⁵⁶ Pabst, 2017, str. 201.

vanje, temelječe predvsem na podlagi interesov ekonomske učinkovitosti kot sredstva za udejanjanje dobrobiti posameznikov in narodov držav članic samo po sebi ne more privedi do trdnejše skupnosti, ki bi bila podlaga za politično odpornejšo solidarnost. V kriznih razmerah, v katerih se povečujejo socialne razlike in naraščajo stiske, narašča tudi potreba po dodatnem prerazdeljevanju sredstev za blaženje socialnih posledic. Te potrebne dodatne solidarnosti pa interesi zgolj ekonomske učinkovitosti ne opravičujejo. Tržno načelo distribuira vire glede na ekonomsko učinkovitost in samo po sebi vodi v naraščanje razlik, koncentracijo moči in manjšanje solidarnostnega potenciala skupnosti, tako na nacionalni kot tudi na mednacionalni in nadnacionalni ravni. Izkušnja pripadnosti, primarnosti človeškega ter družbenih vezi in vzajemnosti ter recipročnosti pri iskanju rešitev, ki jo omogoča in spodbuja tudi spoštovanje načela subsidiarnosti, enega osnovnih načel evropskega povezovanja, predoka pomanjkljivost prevladujočih pristopov politične ekonomije. Hkrati pa ta izkušnja v svoji idealnosti pričuje o načinu iskanja in udejanjanja skupnega dobrega, pri katerem so udeleženi vsi člani in vsi temeljni interesi. Smiselno in vzdržno iskanje skupnega dobrega v času pandemije lahko izhaja iz ukrepanja oblasti na podlagi okrepljenega socialnega dialoga in usklajevanja ukrepov z interesnimi skupinami delodajalcev ter zaposlenih, ki pa jo dopolnjuje demokratična subsidiarnost, ki omogoča spontano samoorganiziranost. Tako je mogoča udeležba vseh temeljnih interesov z varovanjem življenj na prvem mestu, nato pa tudi virov preživetja, torej dela in sredstev, ki omogočajo dobrobit skupnosti. Takšen pristop nikakor ne zanemarja primarnosti človeškega in zajema tudi neutilitarne razsežnosti življenja kot so odgovornost, pripadnost, udeležnost, zaupanje, spoštovanje. Izhaja iz spoštovanja enakega dostojanstva vsakega človeka in vseh njegovih naravnih in političnih, stanovskih in interesnih skupnosti. V svojem izhodišču združuje vez med pravicami in dolžnostmi.

To preseganje utilitaristične in imanentistične antropološke redukcije se zdi še posebej pomembno v časih krize, ko je na preizkušnji koherentnost skupnosti, tisto, kar jo povezuje. To pa so vezi pripadnosti, medsebojne odgovornosti, benevolentnosti. Izrazitejše so te vezi na nacionalni ravni, šibkejše so na mednacionalni in nadnacionalni ravni v EU, a niso zato nič manj pomembne. Poživi jih lahko močna podpora Evropske unije spoštovanju

načela subsidiranosti in tudi tako krepí podlago za politično odpornejšo solidarnost, ki bo omogočala udeležенost posameznika in vseh človeških skupnosti pri skupnem dobrem.

LITERATURA IN VIRI

- Aristoteles. (1994). *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Bergsen, P., *et al.* (2020). *Europe After Coronavirus: The EU and a New Political Economy*. London: The Royal Institute of International Affairs (Chatham House).
- Colby, E. A., Mitchell, A. W. (2020). The Age of Great-Power Competition: How the Trump Administration Refashioned American Strategy. *Foreign Affairs*, letnik 99, št. 1, januar/februar 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2019-12-10/age-great-power-competition>, 8. 11. 2020.
- Draghi, M. (2020). Draghi: we face a war against coronavirus and must mobilise accordingly. *Financial times*, 25. 3. 2020.
- EU-China – A strategic outlook: European Commission and HR/VP contribution to the European Council, 12 March 2019. (2019). Strasbourg: European Commission.
- A eurobond finally, but no Hamiltonian moment. *Eurozone Blog - Eurointelligence*, 19. 5. 2020. URL: www.eurointelligence.com, 19. 5. 2020.
- European Fiscal Monitor: September 2020. (2020). The Network of EU Independent Fiscal Institutions. URL: <https://www.euifis.eu/download/efm.pdf>, 2. 11. 2020.
- Foy, H. Lunch with the FT: Donald Tusk. *Financial Times*, 28. 11. 2014. URL: <https://www.ft.com/content/72d9b928-7558-11e4-b1bf-00144feabdc0>, 8. 11. 2020.
- A French-German Initiative for the European Recovery from the Coronavirus Crisis. *Pressemitteilung 173/20, Nummer 173/20 vom 18. Mai 2020*. (2020). Berlin: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung.
- Fukuyama, F. (2020). The Pandemic and Political Order: It Takes a State. *Foreign Affairs*, letnik 99, št. 4, julij/avgust 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order>, 31. 10. 2020.
- Heisbourg, F. (2020). From Wuhan to the World: How the Pandemic Will Reshape Geopolitics. *Survival*, let. 62, št. 3, str. 7–24.
- Hobbes, T. *Leviathan*. (2008). New York: Oxford University Press.
- Izredno zasedanje Evropskega sveta (17., 18., 19., 20. in 21. julij 2020) – sklepi, EUCO 10/20, ST 10 2020 INIT. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10-2020-INIT/sl/pdf>, 3. 11. 2020.
- Izredno zasedanje Evropskega sveta (1. in 2. oktober 2020) – sklepi, EUCO 13/20, ST 13 2020 INIT. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13-2020-INIT/sl/pdf>, 8. 11. 2020.
- Jones, E. The Continent Needs to Come Together to Spend Its Way Out of the Crisis. *Foreign Affairs*, 6. 4. 2020. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/europe/2020-04-06/old-divisions-threaten-europes-economic-response-coronavirus>, 12. 4. 2020.
- Kundnani, H. When the rules won't bend. *Chatham House*, 3. 8. 2018. URL: <https://www.chathamhouse.org/when-rules-wont-bend>, 5. 11. 2020.
- Lindseth, P. L. (2016). The Perils of «As If» European Constitutionalism. *European Law Journal*, let. 22, št. 5, str. 696–718.
- Lo, B. (2020). *Global Order in the Shadow of the Coronavirus: China, Russia, and the West*. Sydney: Lowy Institute Analyses.
- Maritain, J. (2002). *Človek in država*. Ljubljana: Študentska založba, Claritas.
- Maritain, J. (2015). *The Person and the Common Good*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Milbank, J. (2020). In Triplicate: Britain after Brexit; the World after coronavirus; Retrospect and Prospect. *Telos*, št. 191, str. 91–114.
- Münchau, W. That other Hamiltonian moment. *Eurozone Blog – Eurointelligence*, 26. 10. 2020. URL: <https://www.eurointelligence.com/column/hamiltonian-moment>, 4. 11. 2020.
- Pabst, A. (2017). *Political Economy and the Constitution of Europe's Polity: Pathways for the Common Currency beyond Neo-Functional and Ordo-Liberal Models*. V: *The Political Economy of the Eurozone* / Cardinale, I., Coffman, D'M., Scazzieri, R. (ur.). Cambridge, New York, Melbourne, Delhi: Cambridge University Press, str. 183–215.
- Pisany-Ferri, J. Building a Post-Pandemic World Will Not Be Easy. *Project Syndicate*, 30.4.2020. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/environmental-and-economic-tradeoffs-in-covid19-recovery-by-jean-pisani-ferry-2020-04?>, 24. 5. 2020.

- Pogodba o delovanju Evropske unije. UL C 202, 7. 6. 2016. str. 47–388.
- Proračun EU kot gonilo načrta okrevanja za Evropo. (2020). Bruselj: Evropska komisija.
- Regional Economic Outlook, October 2020, Europe: Whatever It Takes: Europe's Response to COVID-19. (2020). Washington, D. C.: International Monetary Fund.
- Report on the comprehensive economic policy response to the COVID-19 pandemic. (2020). Press release, 223/20, 9. 4. 2020. Brussels: Council of the EU.
- Rosmini, A. (1994). *The Philosophy of Politics: vol. 2. Society and its Purpose*. Durham: Rosmini House.
- Runciman, D. Coronavirus has not suspended politics – it has revealed the nature of power. *The Guardian*, 27. 3. 2020. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/27/coronavirus-politics-lockdown-hobbes>, 26.11.2020.
- Schmidt, V. A. (2015). *The Forgotten Problem of Democratic Legitimacy: »Governing by the Rules« and »Ruling by the Numbers«*. V: *The Future of the Euro* / Matthijs, M., Blyth, M. (ur.). New York: Oxford University Press, str. 90–114.
- Schumanova deklaracija, 9. maj 1950. EU, 2017. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_sl, 20. 10. 2019.
- Senčar, I. (2018). Reševanje krize grškega dolga s tremi programi finančne pomoči. *Dignitas*, št. 77–78, 1918, str. 67–86.
- Senčar, I. (2019). Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, solidarnost in kriza v evrskem območju. *Dignitas*, št. 83–84, str. 53–76.
- Senčar, I. (2020a). Posthladnovojni evropski red. *Dignitas*, št. 85–86, str. 11–31.
- Senčar, I. (2020b). Crisis context and the community of fate. *International Journal of Diplomacy and Economy*, letnik 6, št. 2, str. 156–170.
- Sklepi predsednika Evropskega sveta po videozasedanju s članicami in člani Evropskega sveta, 23. april 2020. (2020). Izjave in opombe, 251/20, 23.4.2020. Brussels: Council of the EU.
- Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. Cambridge, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Tertrais, B. (2020). Year of the Rat. The Strategic Consequences of the Coronavirus Crisis. Paris: Fondation pour la recherche stratégique.
- The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine: House Of Lords, HL Paper 115, 6th Report of Session 2014–15. (2015). London: House Of Lords. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201415/ldselect/ldcom/115/115.pdf>.
- Tooze, A. 'Corona bonds' and Europe's north-south divide. *Social Europe*, 13. 4. 2020. URL: <https://www.socialeurope.eu/corona-bonds-and-europes-north-south-divide>, 1. 11. 2020.
- van Middelaar, L. (2016). The Return of Politics – The European Union after the crises in the eurozone and Ukraine. *Journal of Common Market Studies*, 2016, let. 54, št. 3, str. 495–507.
- Weil, S. (2002). *The Need for Roots: Prelude to a Declaration of Duties towards Mankind*. London, New York: Rutledge.
- Weiler, J. H. H. (2005). *Krščanska Evropa: Raziskovalna razprava*. Ljubljana: Študentska založba, Claritas.
- Zasedanje Evropskega sveta, 26.–27. 6. 2014 – sklepi, EUCO 79/14, ST 79 2014 INIT, priloga I, Strateška agenda za unijo v času sprememb. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-79-2014-INIT/sl/pdf>, 20. 10. 2019.

